

QƏDİM YUNAN FƏLSƏFƏSİNDƏ İNFORMASIYA VƏ BİLİK ANLAYIŞLARI: EPISTEMOLOJİ YANAŞMA

Turanə Vahid qızı Əlibəyova

Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, AMEA

E-mail: hasilovaturana@gmail.com

Məqalə Qədim yunan fəlsəfəsində informasiya və bilik anlayışlarının qarşılıqlı əlaqədə epistemoloji təhlilinə həsr edilib. Burada epistemoloji aspekt olaraq biliyin (informasiya və elmi bilik nümunəsində) “obyektə” (gerçəkliyə) münasibəti götürülmüşdür. Bu çərçivədə həmin anlayışların ayrı-ayrılıqda Qədim yunan fəlsəfəsində (xüsusilə, Platon və Aristotel) məzmun və funksiyaları analiz edilmişdir. Məqalədə başlıca olaraq “informasiya” anlayışının Orta Əsrlərdə müxtəlif dillərə tərcümədə uğradığı məzmun transformasiyaları vurğulanmışdır. Eyni zamanda, həmin prizmada informasiya və bilik anlayışlarının Qədim yunan, Orta Əsrlər və Yeni Dövrə qarşılıqlı əlaqədə epistemoloji təhlilinə cəhd edilmişdir.

Məqsəd. “İnformasiya” və “bilik” anlayışlarının epistemoloji aspektdə tarixi transformasiyalarını analiz etməkdən ibarətdir.

Metodologiya. Məqalədə sistem yanaşma çərçivəsində dialektik metodologiyadan istifadə edilib. Dialektik metodologiya çərçivəsində müasir fənlərarası metodologiyanın prinsipləri – anlayışların məzmunca qarşılıqlı əlaqəsinə tarixi təkamül kontekstində baxılıb – tətbiq edilib.

Elmi yenilik.

Qədim yunan fəlsəfəsində “informasiya” anlayışının epistemoloji təhlili onun vahid və bölünməz “forma” kimi dərk edilməsinə əsaslanmalıdır. Həmin dövrdə informasiyanın bu cür dərk edilməsi haqqında fəlsəfi təsəvvürləri də nəzərə almaqla informasiya-bilik münasibətlərinə xüsusi məzmun vermişdir. Konkret olaraq, informasiya-bilik münasibətləri həmin dövrün fəlsəfəsində yer almış “həqiqət” və “yaddaş” anlayışları fonunda dərk edilməlidir.

Orta Əsrlərdə “informasiya” anlayışının ingilis, latın, ərəb, fars və alman dillərinə tərcümədə aldığı yeni məna çalarları bu anlayışın məzmunca sonrakı tarixi təkamülünə ciddi təsir etmişdir.

Açar sözlər: idrak, forma, həqiqət, yaddaş, qneseologiya, metodologiya, dialektika, obyekt, subyekt

GİRİŞ

Müasir fəlsəfi-elmi ədəbiyyatda “informasiya” anlayışı haqqında fərqli fikirlər mövcuddur. Tanınmış fizik D.S.Çernyavski bu vəziyyəti hətta “təbii xoşbəxtlik” adlandırır. Çünki “hamı tərəfindən etiraf olunan təriflər klassik təşəkkülə çatmış və inkişaf etməyən elmdə meydana gəlirlər. Xoşbəxtlikdən informasiya haqqındakı elmə bunu demək olmaz...İndi informasiyanın bir neçə (hətta çoxlu sayda) tərfi mövcuddur və onlardan heç biri hamı tərəfindən qəbul edilmir...” [1, s. 15]. Bu səbəbdən tədqiqatçılar “informasiya” anlayışının çoxlu sayda tərifinin olmasını normal qarşılayırlar.

Maraqlıdır ki, bir sıra alimlər hətta informasiyaya tərif verməyi elmi konstruktivlik baxımından doğru saymırlar. Onlar hesab edirlər ki, “informasiya elə informasiyadır”. Bundan başqa, informasiyanın adi həyatda və müxtəlif praktiki məsələlərin həllində istifadə edirlər və hər kəs intuiativ olaraq özünü informasiyanın nə olduğunu bilən kimi aparır.

Lakin “informasiya” anlayışına fəlsəfi-epistemoloji aspektdə yanaşanda yuxarıda vurğuladığımız koqnitiv mənzərə qaneedici görünür. Çünki, birincisi, araşdırmalar göstərir ki, tarixi təkamülün müxtəlif mərhələsində informasiya anlayışı fərqli anlaşılib, ikincisi, bu anlayışın “bilik” anlayışı ilə müqayisəsi prizmasında meydana koqnitiv xarakterli çoxlu sayda suallar çıxır, üçüncüsü, infor-

masiyanın şüur hadisəsi kimi dərkinə cəhd etsək, qarşıya xeyli sayda mürəkkəb məsələlərin çıxdığını görmüş oluruq. Bu tezis bir sıra müasir tədqiqatlar prizmasında da doğru görünür [2].

Vurğuladığımız məqamların prizmasında tarixin müxtəlif mərhələlərində həm ayrıca “informasiya” anlayışının fəlsəfi-epistemoloji dərk edilməsi, həm də onun “bilik” anlayışı ilə müqayisədə anlamı aktual və əhəmiyyətli görünür. Bu məntiqlə informasiyanın qədim yunan fəlsəfəsində anlamı üzərində dayanmaq epistemoloji aspektdə də vacibdir. Çünki bu anlayış müasir fəlsəfi-elmi düşüncədə əsas yerlərdən birini tutur və onun ilkin anlamının fəlsəfi-epistemoloji özəllikləri bütövlükdə fəlsəfi biliyin təkamül dinamikası baxımından faydalı olardı.

Problemin bu cür qoyuluşu, təbii ki, xüsusi yanaşma tələb edir. Biz bütövlükdə epistemoloji aspektdə, yəni obyekt-bilik (burada obyekt cəmiyyətdir, “bilik” isə informasiya-bilik vəhdətində fəlsəfi-epistemoloji olaraq qədim dövrdə qəbul edilən bilikləri ehtiva edir) qarşılıqlı əlaqəsinin fəlsəfi tədqiqi bağlılığında “informasiya” və “bilik” anlayışlarının intersubyektiv hadisə kimi araşdırılmasına baş vuracağıq. Bunun üçün müasir epistemologiyada geniş istifadə edilən integrativ və sinergetik yanaşmalardan yararlanmağa çalışacağıq. Burada sistem yanaşma çərçivəsində tarixi-sistem araşdırma üsuluna ayrıca diqqət yetirilir.

Vurğulanan metodologiyaya uyğun olaraq analiz və özünütəşkil anlayışına əsaslanan sinergetik sintez metodlarından tarixi ilə epistemoloji aspektlərin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində istifadə edilir.

ƏSAS HISSƏ

Qədim Yunanıstanda informasiya və biliyin fəlsəfi anlamı: həqiqət axtarışları kontekstində

Tarixi və fəlsəfi mənbələrə görə, informasiya anlayışı qədim dövrlərdən cəmiyyətdə əhəmiyyətli sosial-mədəni və kommunikativ rol oynamışdır. Hətta Qədim Yunanıstanda informasiyanın nəzəri-fəlsəfi aspektdə dərkindən çox, onun toplumun həyatında praktiki funksiyası daha artıq önəm kəsb etmişdir. Bu, bir tərəfdən informasiyanın həmin tarixi mərhələdə fəlsəfi anlamının özəlliyi ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən həmin dövrün ictimai həyat tərzinin təşkil edilməsinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Bu prosesin epistemologiyası da elmi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Burada epistemoloji aspekt deyəndə başlıca olaraq obyekt-informasiya münasibətlərinin idraki aspektdə dərkinin özəlliyini nəzərdə tuturuq. Bununla metodoloji olaraq iki faktoru önə çəkmiş oluruq. Onlardan biri informasiyanın qədim cəmiyyətdə oynadığı rolu fəlsəfi aspektdə bütövlükdə (tam cəmiyyəti əhatə edərək) analiz etməklə bağlıdır. Digəri isə informasiyanın anlayış olaraq qədim dövrdə intersubyektiv fenomen kimi fəlsəfi anlamı ilə bağlıdır. Deməli, biz bununla informasiyanın epistemologiyasını konkret olaraq iki aspektdə fokuslaşdırırıq. Bu cür yanaşma bu anlayışın tarixi sonrakı mərhələlərində uğradığı məzmun və funksional transformasiyalarını epistemoloji “ölçməyə” imkan yaratmalıdır. Başqa sözlə, informasiyanın tarixin müxtəlif mərhələlərində kəsb etdiyi substantiv və funksional özəlliklərinin vahid bucaq altında tədqiqi, həmin dövrlərdə informasiya haqqında mövcud olan fəlsəfi və elmi-nəzəri təsəvvürlərin xüsusi analizini tələb edir. Bu səbəbdən biz, həmin dövrlərdə informasiyanın substantiv və funksional aspektləri barədə fəlsəfi-elmi biliklərin epistemoloji təhlili üzərində geniş dayanmağa çalışacağıq.

Informasiya sözünün etimologiyası qədim yunan dövrünə təsadüf edir. “Morphe” sözü fikir və ideya mənasında formanı ifadə edir. Həmin dövrdə forma ilə yanaşı “eydos” terminindən də istifadə edilirdi ki, bu da fikir və xeyir mənasında idi. Müasir fəlsəfi və elmi təsəvvürlər baxımından burada maraqlı olanı “forma” və “eydos”un “fikir” kimi başa düşülməsindən ibarətdir. Hansı səbəblərdən yunanlar bir anlayış haqqında iki termindən istifadə ediblər? Məsələnin məhz bu tərəfi bizi maraqlandıran “informasiya” və “bilik” anlayışları ilə bağlıdır. Konkret ifadə etsək, eydos və forma fikrin daxili məzmununa aid aspektdə fərqləndirilirdi. Və bu fərqləndirmə məhz fikrin informasiyalığı ilə əlaqəli düşünülürdü. O halda forma və eydos anlayışlarının qədim yunanlar tərəfindən fərqləndirilmə aspektinin informasiya olması, sonuncu terminin daxili məzmunla sıx bağlılığına işarədir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, qədim yunanlarda informasiya bütöv və bölünməz kimi qəbul edilən və “fikir” adlandırılan mənanın daxili aspektdə daşıyıcısıdır. Bu fikir faktiki olaraq Platon və

Aristotelin forma haqqındakı düşüncələrində öz ifadəsini tapıb. Platonun və Aristotel öz sərlərində “forma” və “eydos”u ideya, fikir anlamında işlədiblər.

Bundan başqa, əsas məsələ ondan ibarətdir ki, qədim dövr yunan fəlsəfəsində informasiya anlayışı haqqında təsəvvürlərin formalaşmasında Platon və Aristotelin mövqeləri baza rolunu oynayıb. Hətta sonrakı mərhələdə latın dilində “in-formatio” sözü də fikrin yaranmasını, formalaşmasını ifadə edib. Burada “in” daxili olanı ifadə edir, “formation” isə oradakı məzmunlaşmanı, mahiyyəti, bilikləşməni əks etdirir. O halda bizim anladığımız informasiya latın dilində “formanın daxilində olan” anlamını verir ki, konkret olaraq fikrin əmələ gəlməsinə aiddir. Bizim dildə buna “təsəvvür” deyirlər (əslində, ərəb dilində). Bu o deməkdir ki, hələ qədim yunanlar tərəfindən ontolojiləşmiş “informasiya” anlayışı, bu mənasını sonralar latın dilli fəlsəfə və elmdə də saxlayır, lakin burada bir maraqlı və əhəmiyyətli dəyişiklik baş verir. O da latın dilində “in-formation”un ontoloji ilə yanaşı kommunikativ-funksional və ya predikativ aspektdə müəyyən özəlliyi ifadə etməsi ilə bağlıdır. Bu özəllik in-formation”un artıq həm də təlim, instruksiya kimi dərk edilməsi ilə əlaqəlidir. Belə bir məzmun və məna keçidi faktiki olaraq “in-formation”un sonrakı koqnitiv təkamül xəttini müəyyən etdi. Məsələn, artıq Avropa dilləri olan fransız və ingilis dillərində “in-formation” anlayışı daha aydın, dəqiq və konkret formada məlumat, xəbər kimi işlənməyə başlandı. Bizim üçün indi informasiyanın məhz bu cür anlamı mövcuddur.

Beləliklə, “informasiya” anlayışı ilk baxışdan göründüyü kimi, bəsit anlama malik deyil. Onun konkret fəlsəfi-elmi təkamül özəlliyi vardır. İlk olaraq fikir, ideya qismində informasiya ontoloji məna kəsb edib və fikrin, ideyanın, təsəvvürün tam daxili məzmununu ifadə edib. Sonrakı mərhələdə həmin anlayışın latınca ifadəsi ontolojiyə yeni aspekt əlavə edib. Bu aspekt həmin anlayışın funksionallığı, yəni sosial kontekstdə mövcud olma üsulu ilə bağlıdır. Məhz həmin bağlılıqda “in-formatia” məlumat, xəbər statusunda əsrlərin sınağından çıxıb günümüze gəlib.

Beləliklə, bizim indiki anlamda “informasiya” kimi dərk etdiyimiz fenomenin qədim dövrlərdə “materianın substansional forması” kimi anlamından (Aristotel) “nəyinsə kiməsə ötürülən məlumat” (latın terminologiyası) anlamına keçid tarixi xarakter daşıyır. Bu baxımdan deyə bilərik ki, “informasiya” anlayışı” özlüyündə mürəkkəb struktur-funksional xüsusiyyətlərə malikdir. Aristotela görə, informasiya elə materianın formasının substantivliyidir. Forma o mənada “informasiyadır” ki, hər bir əşyanın və bütövlükdə dünyanın “kimliyi”ni, mənasını, substansiyasını, “öz”ünü ifadə edir. O halda informasiya ilə bilik eyniləşir. Görünür, bu kontekstdə “informasiya” anlayışının fəlsəfi dərk fonunda Aristotelin səbəb anlayışını və əşyaların formalaşmasını “təbiətin özünü təsdiqi”, “təbiətin öz inkişafını tamamlaması”, “yekunda təbiətin özünə qayıdışı” kimi xarakterizə etməsinin fəlsəfi tədqiqi aktuallığını saxlamaqdadır. Burada bir məqamı da vurğulayaq.

Aristotelin informasiyanı dərk qədim yunan fəlsəfi-elmi təfəkküründə mövcud olan həqiqət, bilik və yaddaş anlayışları ilə sıx bağlıdır. İnformasiya həmin dövrdə faktiki olaraq biliklə üst-üstə düşürdüsə, yunanlar onlar arasında fərqi ifadə edən fikirlər də söyləyiblər. Məsələn, “hər bir informasiya bilikdirmi? sualına və ya “fəlsəfi-elmi bilik hansı əlamətləri ilə fərqlənir?” sualına verilən cavablardan bu, görünür. Yunanlar bu suala həqiqət anlayışı fonunda cavablar axtarıblar. Fəlsəfi-elmi bilik həmişə həqiqəti əks etdirməlidir. Bu məsələdə kriteriyalara uyğun olmayan biliklər elmi sayılmırdı. Məsələn, Pifaqorun dediklərini Heraklit qəbul etmirdi və “çox şeyləri bilən” (müasir anlamda “çoxinformasiyalı”) Pifaqorun ağıllı olmadığını deyirdi. “Çoxbilmək insana ağıl vermir” deyən Heraklit, intuitiv də olsa, informasiyalılıqla elmi bilikli olmağın arasına fərq qoyur. Fəlsəfi-elmi bilik müdrikliyə sevgidirsə, müdrikliyə aparırsa, çoxlu informasiyaya sahib olmağın ağıla təsiri yoxdur. Əslində bu, maraqlı fərqləndirmədir və müasir mərhələdə də əhəmiyyəti vardır.

Digər yunan filosofu Platonun fəlsəfəsinə görə, həqiqi reallıq ideyalar aləmindədir. Maddi dünyada mövcud olan hər bir şey həmin ideyaların kölgəsidir. Dərketmə bu mənada ruhun ideyalar aləmində gördüklərini xatırlamasıdır. Deməli, Platon bu dünyadakı hər hansı informasiya və ya biliyin mənbəyinin ideyalar aləmi olduğu fikrini irəli sürür. Bu zaman dərketmə ruhun onun ideyalar aləmində “seyr edən zaman” rastlaşdığı həqiqətləri xatırlamasıdır. Bu o deməkdir ki, həm informa-

siya, həm də biliyin mənbəyi ideyalar aləmindədir ki, bu da informasiyanın təcrübədən öncə mövcud olması anlamına gəlir. Bundan başqa, Platona görə, ideyalar aləmindən alınan hər hansı informasiya insanın ruhunda “mum üzərində möhür kimi iz buraxır”. Yunan filosof yazır: “bu mumda donub qalan hər bir şeyi onun rəsmi saxlandığı müddətdə biz yadda saxlayırıq və bilirik, o silinəndən və ya yeni izlərə yer qalmadıqda, biz unuduruq və artıq bilmirik” [3, s. 251].

Burada Platon faktiki olaraq informasiya ilə biliyin qarşılıqlı əlaqəsinin özünəməxsus dialektikasını verib. Belə ki, informasiyanın mənbəyi ideyalar aləmidir, lakin onun “informasiya” kimi mövcudluğu ruhda (qəlbə) buraxdığı izin nə müddətə qalmasından asılıdır. Həmin iz (Platon ona “rəsm” də deyir) möhür kimi ruhda saxlandıqca, “insan bilir”. Yəni bu aspektdə informasiya həm də bilikdir. “Rəsm” silinəndən sonra isə “insan bilmir”. Fəlsəfi olaraq bu, Platona görə informasiyanın biliyin mənbəyində durduğu anlamını verir.

Maraqlıdır ki, Platon fəlsəfəsinə görə, informasiyanın biliyə çevrilməsi ruhda baş verir. Və informasiya yox olduqda (ruhdan silinəndə) bilik də olmur. Görünür, bu tezisə görədir ki, Platon biliyin iki növünü ayırır: həqiqi bilik və rəy. Həqiqi bilik ideyalar aləmi ilə bağlıdır. Rəy isə bu dünyada hisslər və duyğularla əlaqəlidir. Bu bilik növləri arasında fərqlər onların yaddaşa münasibəti ilə bağlıdır. Konkret desək, əgər bilik yaddaşdan qaynaqlanırsa (Platona görə, ruhdakı “rəsm”dən intişar edirsə), həqiqi bilikdir. Əks halda o, hisslərdən alınan təəssürlərdən formalaşır ki, bu yaddaşdan qaynaqlanmamaq və deməli, həqiqi bilikdən uzaqlaşmaq deməkdir.

Yuxarıdakı fikirlərdən görünür ki, Platon və Aristotel informasiya və bilik anlayışlarının fəlsəfi dərkinə həqiqət axtarışı kontekstində yanaşırdılar. Bütövlükdə informasiya və bilik anlayışları qədim yunan filosoflarına əslində həqiqət axtarışı üçün lazım idi. Onların hər biri öz yaşaması çərçivəsində məsələnin bu aspektini tədqiq edirdilər. Bu da tarixin sonrakı mərhələlərində informasiya, bilik və həqiqət arasında qarşılıqlı münasibətlərin məzmununa xüsusi çalar verdi. Konkret desək, *həqiqət axtarışı özlüyündə informasiya ilə bilik arasında münasibətləri nisbi xarakterli edirdi*. Yəni bu məsələdə mütləq mənada fikir bildirmək elmi sayılmır, dialektik, nisbi və dinamik bir prosesdən söhbət gedir. Eyni zamanda, informasiya və bilik arasında münasibətlərin nisbiliyi məsələsinin qədim yunanların həqiqət axtarışı prosesində yaddaşı necə təsəvvür etmələrinin ciddi əhəmiyyəti olduğunu vurğulamaq lazımdır.

Yunan miflərində yaddaş ilahi mənbəyə bağlanırdı. Yunan mifində yaddaşın Mnemosune ilahəsinin himayəsində olduğu yazılırdı. Bu ilahə yaddaşı həm öyrənir, həm də qoruyur. Bu məqam özünü sonradan yunan fəlsəfəsində yaddaş-informasiya-bilik-həqiqət qarşılıqlı münasibətlərində göstərib. Konkret olaraq, yunanlar yaddaşa mütləq mənada həqiqətə aparan vasitə kimi baxıblar. Həqiqətin də mütləq mənada həqiqət olması üçün yaddaşa ehtiyacı olmalıdır. O halda yunanlar üçün informasiya və bilik yaddaşda qalırsa, mütləq mənada həqiqət olmalıdır. Məhz bu səbəbdən də, onlar yaddaşda saxlanmalı, qoyunmalı və inkişaf etirilməlidir. Hətta qədim yunan əsəirlərindən birində hər şeyi bilmək istəyənlərin Mnemosunu çayından içməsi, hər şeyi unutmaq istəyən isə Lethe çayından içməlidir. Məsələnin bu tərəfi də bizim elmi məqsədlər baxımından əhəmiyyətlidir.

Belə çıxır ki, qədim yunanlar üçün informasiya adlandırdığımız və məlumat kimi dərk etdiyimiz hər hansı şey yaddaşa çevrilməyə əhəmiyyət daşıyır. Yəni o, yunan anlamına görə həqiqi mənada nə informasiyadır, nə də bilikdir. O, ancaq yaddaşda qaldıqda və möhkəmləndikdə informasiya olur. Frensis Yeyts yazır ki, şair Simonid Keoskiy yaddaşın möhkəmləndirilməsinin əhəmiyyətini dərk edən ilk yunan şairlərindəndir [4, s. 13].

Bundan başqa, qədim yunanlar yaddaşı möhkəmlətmək üçün əşyaların obrazlaşması, situasiyanın teatrallaşması, əyaniləşməsi üsulundan istifadə ediblər. Bu da mnemotexnikada sonradan rasionallığın, mücərrədliyin, rəmziliyin də xüsusi məntiq çərçivəsində istifadə olunmasını şərtləndirib. Bütövlükdə qədim yunan əsəirlərində informasiya, yaddaş və bilik haqqındakı təsəvvürlər əsas olaraq obrazlaşdırma və teatrlaşdırma üsulu ilə sıx bağlı olub. Yunan fəlsəfəsində isə bu məqam orijinal şəkildə məntiq, rasionallıq və rəmzləşdirmə (simvollaşdırma) ilə tamamlanıb. Bu keçidin mənti-

qi faktiki olaraq Qərb fəlsəfəsində informasiya, yaddaş, həqiqət və bilik arasında qarşılıqlı əlaqələrin fəlsəfi ölçülməsi üsulunu formalaşdırıb.

Beləliklə, Qədim Yunanıstanda yaddaşın obrazlaşdırılması (əyaniləşdirilməsi) və təfəkkürün rasionallaşdırılması, abstraktlaşdırılması (rəmszləşdirilməsi, simvolallaşdırılması) tendensiyaları paralel şəkildə özünü göstərməyə başladı. Bizim üçün maraqlıdır ki, bu iki tendensiya yaddaş problematikasında birləşir yəni qədim yunan mütəfəkkirləri onlar üçün vahid məntiqi sahə axtarışında olurlar və məsələnin də bir aspekti informasiyanın biliyə çevrilməsi məsələsinin fəlsəfi dərkiləşməsi ilə sıx bağlıdır. Bu gedışat üç mümkün nəticədən birini verə bilər. Birinci yunan fəlsəfi təfəkküründə informasiya və biliyin obrazlaşmış ifadəsi (təqdimatı) üstünlük təşkil edə bilərdi. İkincisi informasiya və biliyin abstrakt (müərrəd) simvolik rəmzi ifadəsi üstünlük təşkil edə bilərdi. Üçüncü bu iki tendensiyanın sintezi mümkün ola bilərdi. Tarixi təcrübə göstərdiki Yunanıstanda ikinci tendensiya üstünlük təşkil etdi. Təfəkkürün abstraktlaşması məntiqi rasionallığın güclənməsi simvolizmə güclü təkan verdi. Bununla da informasiya bilik və yaddaşa daxil olmaqla anlayışlarının obrazlı təqdimatı arxa plana keçdi məntiqi rasionallıq simvolik ifadə etmə aparıcı rol oynadı. Bu prosesin nəzəri metodoloji çərçivəsini Aristotelin formal məntiqi müəyyən edirdi. Həmin məntiqə görə həqiqət ya var ya yoxdur, üçüncü istisnadır. Bu o deməkdir ki, qədim Yunanıstanda informasiyanın biliyə çevrilməsi prosesində bir mühüm şərt qoyulur. İnformasiya yalnız bir həqiqətə çevrilə bilər, başqa variantlarda həqiqət mümkün deyil və həqiqət formasını almış bilik yaddaşda saxlanılır onda belə alınır ki, qədim Yunanıstanda informasiya-bilik-yaddaş qarşılıqlı əlaqəsində Aristotel məntiqinə uyğun olan daxili əlaqələr mövcuddur. Tədqiqatçılar bu prosesdə Qədim Yunan fəlsəfəsinin bir sıra nümayəndələrinin konseptual yanaşma olaraq oxşar idraki mövqeyə malik olduqları haqqında yazırlar. Bu baxımdan Aristotellə yanaşı, Platonun da adı çəkilir və onların biliyə “həqiqət”lə “yanlışlığın” qarşılıqlı münasibəti kontekstində baxılır. Eyni zamanda vurulanır ki, Platon və Aristotel hissi biliyi nəzərə alsalar da, üstünlüyü nəzəri-məntiqi biliyə veriblər [5, s. 10].

Nəzəri-məntiqi biliyin qədim Yunanıstan fəlsəfəsində informasiya və biliyin qarşılıqlı əlaqəsi aspektində dominant olması başqa bir anlayışın – yaddaşın dərk edilməsi kontekstində də əhəmiyyət kəsb edir. Konkretləşdirsək, sualı belə qoya bilərik: qədim Yunanıstanda informasiya və biliyin fəlsəfi anlamı bağlılığında abstrakt məntiqi təfəkkürün inkişafını hansı faktor motivasiya edə bilərdi? M.Makluyenin fikrincə, vurğulanan məsələdə əlifba ciddi rol oynamışdır [6]. Bütövlükdə isə mədəniyyətin şifahi növündən yazılı növünə keçidin məntiqi özəlliyi nəzərə alınmalıdır. Burada isə “rasionallıq” anlayışı meydana çıxır. Yəni qədim yunan fəlsəfəsində informasiya ilə bilik arasında münasibətlərin transformasiyası aspektində yuxarıda vurğuladığımız özəllik yunanların problemi elmi rasionallıq çərçivəsində həll etmək meylləri ilə əlaqəlidir. İnformasiya ilə biliyin vəhdəti elmi rasionallıq kontekstində dərk edilib. Onda demək mümkündür ki, qədim yunanlara görə, hər bilik informasiyadır, hər informasiya isə bilik deyil. Bu cür fərqləndirmənin nəzəri əsası müərrəd təfəkkürdədir. Bu səbəbdən tarixin sonrakı mərhələsində informasiya ilə biliyin qarşılıqlı münasibətləri və onların məzmunlarının fəlsəfi “ölçülməsi” ilə bağlı fərqli təsəvvürlərin meydana gəlməsi təbii idi.

Yuxarıdakı analizdən belə nəticə çıxara bilərik ki, informasiya ilə bilik arasında nəzəri təsəvvürlər arasındakı münasibətlərə qədim Yunanıstanda elmdaxili dinamika ilə yanaşı sosial-mədəni mühitdə müşahidə edilən dəyişikliklər ciddi rol oynamışlar. Tarixin sonrakı mərhələlərində informasiya ilə bilik arasında məzmun fərqliliklərinin xüsusi çalar kəsb etməsi ümumilikdə fəlsəfi-elmi idrakın təkamül strategiyası ilə əlaqəli olmuşdur. Məsələnin bu aspekti professor R.Kapurro tərəfindən Şərq filosoflarının da mövqeyini nəzərə almaqla maraqlı araşdırılmışdır [7]. Bu məqam üzərində bir qədər geniş dayanmaq.

1. Qədim Dövrədən sonra: informasiya və bilik haqqında təsəvvürlərin transformasiyasının fəlsəfi dinamikası

Geniş fəlsəfi kontekstdə problemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Qədim Yunanıstanda informasiya anlayışının tarixin sonrakı mərhələlərində ayrı-ayrı mədəniyyətlər çərçivəsində hansı yeni mənə çalarları kəsb etdiyi aktualdır. Bu bağlılıqda professor R.Kapurro Aristotelin “Ruh haqqında”

əsərində istifadə etdiyi τὼν ἀδιαίρετον νόησις (“ton adiaireton noesis”, bölünməzlər haqqında düşü-nərkən) anlayışının tarixi transformasiyalarını araşdırması elmi cəhətdən maraqlıdır. Çünki fəlsəfi olaraq da bu anlayış transformasiya nəticəsində xüsusi özəl mənalara kəsb edir. Əvvəlcə, tanınmış müsəlman filosofu İbn Rüşd Aristotelin “formasını” və ya “ton adiaireton noesis”-ni ərəbcəyə “ta-şawwur” kimi tərcümə edir. Artıq “taşavvur” Aristotel mənasında tam olaraq “forma” (yəni infor-masiya-bilik vəhdətinin fəlsəfi-elmi ifadəsi) deyil. İbn Rüşd “formanı” təfəkkür hadisəsi kimi təq-dim edir və “taşavvur”la qavrama funksiyasını ön plana çəkir. Əlbəttə, bununla müsəlman fəlsəfə-sində informasiya anlayışı yunan anlamından radikal surətdə fərqlənir. Lakin “taşavvur” həmin anlayışın iki istiqamətdə transformasiyasına nəzəri-koqnitiv əsas yaradır. Birincisi, “forma”nın her-menevtik izahına yol açılır. İkincisi, fərqli qavrama əsasında yeni məna çalarlarının meydana gəlməsi imkanı yaranır. Görünür, bu səbəbdəndir ki, latıncaya tərcümədə “forma”nın predikatlığı (məlumat, xəbəre aspekti) anlayışın digər özəlliklərindən ayrılır və o, (in-)formatio kimi başa düşülür. Bununla da informasiya anlayışı transformasiya olunaraq indiki anlamı almış olur.

Deməli, R.Kapurro τὼν ἀδιαίρετον νόησις - taşawwur-(in-) - formatio terminoloji dəyişikliklərini araşdıraraq fəlsəfi rəkursda “informasiya” anlayışının mənacə dəyişmə dinamikasını izləyə bilər. Yuxa-rıdakı təsvirdən o da aydın olur ki, bu cür yanaşma ilə M.Haydeggerin “hermentivtikası” arasında oxşar-lıq vardır. Əslində, R.Kapurro bu oxşarlığı tapmağı elmi məqsədlərindən biri sayır [5].

Beləliklə, biz R.Kapurronun yanaşması çərçivəsində vurğulanan elmi problemin daha geniş fəlsəfi izahı üzərində dayana bilərik. Konkret olaraq, R.Kapurronun informasiyanın orta sərlərdə fəlsəfi-elmi dərkində ontoloji və qnoseoloji mənalara inkişafını izləməsinin dinamikasına fəlsəfi nəzər sala bilərik. Və bu əsasda müasir mərhələdə informasiya anlayışının fəlsəfi təhlilinə baş vur-maq olar.

Aydındır ki, burada söhbət faktiki olaraq informasiya anlayışı haqqında fəlsəfi təsəvvürlərin qədim Yunanıstanda özünü göstərən sırf ontoloji dərkdən, orta əsrlərdə ontoloji-qnoseoloji dərk timsalında “məna haçalanması”ndan və oradan da müasir mərhələ üçün xarakterik olan hermenevtik dərkə keçidinin dinamikasının tədqiqindən gedir. R.Kapurro vurğulayır ki, Aristotelin “bölünməz-lər”ini İbn Rüşdünün “taşawwur və tadīq” kimi tərcümə etməsi ilə yanaşı onu Maykl Skottun uyğun olaraq “(in) formatio” və “fides” kimi latın dilinə çevirməsi bu anlayışın sonrakı məzmun transfor-masiyasında həlledici rol oynadı [8].

R.Kapurro araşdırmasında Aristotelin “Ruh haqqında” əsərində istifadə edilən terminlərin M.Skottun ərəb dilindən latına tərcümə etdiyi terminlərə uyğun gəlib-gəlmədiyini də tədqiq edib. Tədqiqatçı heç bir uyğunluq tapmayıb [9]. Eyni mənzərə “bölünməz”in ərəbcədən ivritə tərcümə-sində də müşahidə edilir.

Nəhayət, Raul Kapurronun araşdırdığı bir məqamı da vurğulayaq. Latın amerikalı əsilli alman sosioloq informasiyanın anlayış kimi tarixi təkamülü aspektində yuxarıda vurğulanan dinamika çər-çivəsində onun Avropada Orta Əsrlərdə məzmun çalarlarına nəzər salır. Tədqiqatçı qeyd edir ki, hə-min mərhələdə informasiya anlayışından epistemoloji, ontoloji və pedaqoji kontekstlərdə bir neçə müəllif tərəfindən istifadə olunub. Lakin ən maraqlı yanaşma Foma Akvinskiyə məxsusdur. F.Ak-vinski Orta Əsrlər üçün xarakterik olan ontoloji aspektlə bərbər, pedaqoji kontekstdə təlim və təhsil bağlılığında informasiyaya anlam verməyə çalışmışdır.

Maraqlıdır ki, Yeni Dövrə informasiyanın “materianın formalaşması” kimi ontoloji anlamı tədricən qnoseoloji aspektdə anlamla əvəz olunmağa başladı. Bu cür epistemoloji dəyişikliyin səbəbi nədən ibarət olmuşdur? Onu vurğulayaq ki, buna bənzər dəyişiklik təkcə “informasiya” anlayışı və “informasiya-bilik” münasibətləri əlaqəli olmamışdır. Marşall Makluyen, ümumiyyətlə, mədəniyyət tipinin dəyişməsində (şifahi mədəniyyətdən yazılı mədəniyyətə keçid nəzərdə tutulur – T.Ə.) bu cür keçidin olduğunu vurğulamaqla yanaşı, onu həm də dil və əlifba ilə bağlayır. Konkret desək, vurğu-lanan dəyişiklik müasir Avropa dillərinin (o cümlədən, ingilis) informasiyanın latın anlamından isti-fadə etməsi ilə sıx bağlıdır. Belə anlaşılar ki, obrazlı desək, Aristotelin “bölünməzləri” və İbn Rüş-dün “təsəvvürü” tədricən müasir anlamda işlənən “informasiya”ya çevrilmişdir.

Bunlarla yanaşı, bu prosesin maraqlı daxili məntiqi olduğunu da R. Kapurro vurğulayır. O yazır ki, informasiya konsepsiyasının istifadəsində Orta Əsrlərdən müasirliyə olan bu keçid “substion-sinal materiyadan” “kiməsə nəyisə məlumat verməyə” olan keçid idi [9]. Bunu R.Dekardın naturfəlsəfəsində görmək olar. Eyni ilə XV əsrdən başlayaraq informasiya alman dilində təhsil və məlumat vermək anlayışlarında işlənmişdir.

Raul Kapurro belə qənaətə gəlir ki, yuxarıda qeyd edilən istiqamətdə informasiyanın anlamının dəyişməsi bütövlükdə sxolastik elmin müasir elmlə əvəzlənməsi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Fikir-lərini inkişaf etdirən tədqiqatçı F.Bekon, C.Lokk, C.Berkli, D.Yum, T.Rid kimi filosofların informasiya ilə əlaqəli fikirlərinə diqqət çəkir. Eyni zamanda, bu qənaət vurğulanan kontekstdə informasiya ilə bilik haqqında təsəvvürlərin qarşılıqlı əlaqəsinin analizinin aktuallığını təsdiq edir [9].

Beləliklə, informasiya anlayışının məzmun və mənaca tarixi rakursda uğradığı transformasiyaların qısa epistemoloji analizi göstərir ki, bu proses mədəniyyət, elm və fəlsəfədə Qədim Yunanıstandan başlayaraq müşahidə edilən maraqlı idraki proseslər çərçivəsində baş verib. Onun dərkində bütövlükdə fəlsəfi-elmi aspektdə özünü göstərən epistemoloji, eipstemoloji və metodoloji özəlliklərlə yanaşı, tərcümə texnikası da rol oynayıb. R.Kapurronun araşdırdığı məqamlar bunu təsdiq edir. İnformasiya latından başqa dillərə tərcümədə bir qədər fərqli məzmun çalarları alıb. Burada bütövlükdə anlayışların transformasiyasının ümumi xarakteri ilə bağlı müəyyən nəticələr çıxarmaq olar. Konkret olaraq informasiya və informasiya-bilik münasibətləri aspektində də müəyyən qənaətlər əldə etmək mümkündür. Bunun üçün ayrıca tədqiqatın aparılması vacibliyinə inanırıq. İndi isə bu məqalədən çıxardığımız bir nəticəni vurğulayaq.

YEKUN NƏTİCƏ

İnformasiya və informasiya-bilik münasibətləri ilə bağlı Qədim yunan fəlsəfəsində təsəvvürlər mövcud olmuşdur. Həmin təsəvvürlər əsasən Platon və Aristotel fəlsəfəsində yer almışdır. Həmin dövrdə “informasiya” anlayışı vahid və bölünməz “forma” kimi dərk edilmişdir. Bu, müasir fəlsəfi dərkə görə, informasiyanın özündə məzmun, mahiyyət və məlumatı vahid halında daşdığı anlamına gəlir. Yəni informasiya bizim indi qəbul etdiyimiz məzmunundan fərqli dərk edilmişdir.

Həmin dövrdə informasiyanın bu cür dərki bilik haqqında fəlsəfi təsəvvürləri də nəzərə alaraq informasiya-bilik münasibətlərinə xüsusi məzmun vermişdir. Burada əsas faktorlardan biri hər bir informasiyanın elmi bilik olmadığı qənaəti ilə bağlıdır. Belə ki, qədim yunanlar üçün həqiqət axtarışı elmi fəaliyyətdə başlıca məqsəd olmuşdur. Bu səbəbdən, yalnız həqiqətə uyğun olan informasiya bilik kimi qəbul edilmişdir. Ancaq hər bir bilik informasiya olaraq dərk edilmişdir.

Qədim yunan fəlsəfəsində tədricən müşahidə olunan epistemoloji transformasiyalar digər məsələlərlə yanaşı, həm informasiya anlayışının məzmununa, həm də informasiya-bilik münasibətlərinin yeni məna çalarları kəsb etməsinə təkan vermişdir. Orta Əsrlərdə və İntibahda bu prosesə üç istiqamətdən təsirlər ciddi rol oynamışlar. Onlardan birincisi fəlsəfədə yeni epistemoloji meyarların formalaşması ilə informasiya və bilik anlayışlarının məzmununda dəyişikliklərin olması ilə əlaqəlidir. Həmin kontekstdə Orta Əsrlərdə həqiqətin ikiləşməsi məqamı vurğulanan anlayışların məqmununa da ciddi təsir etmişdir. İkincisi, Orta Əsrlərdə və İntibahda informasiya termininin latından müvətləf dillərə tərcümədə fərqli məna çalarlarının yer alması ilə bağlıdır. R.Kapurronun araşdırdığı bir neçə nümunə (ərəb, fars, ıvrit, ingilis, alman) göstərir ki, bütövlükdə bu proses informasiyanın vahid forma olmasından onun məlumat, xəbər statusuna keçməsi ilə xarakterizə olunur. Bu tədrici keçiddə Avropa dillərinə tərcümə başlıca rol oynamışdır. Üçüncüsü, “informasiya”, “bilik” və “informasiya-bilik” münasibətlərinin dinamikasına, ümumiyyətlə, mədəniyyət tipinin və onun daxilində elmi dərkin özəlliklərinin dəyişməsi ümumi səviyyədə əhəmiyyətli təsir etmişdir.

“İnformasiya” və “bilik” anlayışlarının tarixi transformasiyaları göstərir ki, müasir mərhələdə, bütövlükdə mədəni və ayrıca fəlsəfi-elmi problemləri adekvat dərk etməkdə həmin anlayışların məzmun və mahiyyətini anlamaq gərəkdir. Rəqəmsal mədəniyyət mərhələsində bu problemin aktuallığı daha da artır.

ƏDƏBİYYAT

1. Чернавский, Д. С. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса / Д.С.Чернавский. -Москва: Ленанд, –2021. – 304 с.
2. Capurro, R.A. Short Note on the History of the Concept of Information // Annual Review of Information Science and Technology, -2019. –р. 70.
3. Платон, Т. Собрание сочинений: в 4 тт / Т.Платон. -Москва: Мысль, –1993, 2, – 251 с.
4. Йейтс, Ф. Искусство памяти / Ф.Йейтс. СПб: Университетская книга, –1997. – 479 с.
5. Караваев, Н. Л. Знание и информация как необходимые компоненты познавательного процесса: взаимоотношения и взаимопереходы. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата философских наук. / -Москва, 2009. – 23 с.
6. McLuhan, M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man / M.McLuhan. University of Toronto Press, –1962. – 293 p.
7. Capurro, R. Apud Arabes: Notes on the Greek, Latin, Arabic, Persian, and Hebrew Roots of the Concept of Information: [Electronic Resource] / – 2014. URL: <http://www.capurro.de/iran.html/>
8. Capurro, R. Apud Arabes: Notes on the Greek, Latin, Arabic, Persian, and Hebrew Roots of the Concept of Information: [Electronic Resource] / – 2014. URL: <http://www.capurro.de/iran.html>
9. Capurro, R. A Short Note on the History of the Concept of Information /URL:<https://www.researchgate.net/publication/336139129>

CONCEPTS OF INFORMATION AND KNOWLEDGE IN ANCIENT GREEK PHILOSOPHY: AN EPISTEMOLOGICAL APPROACH

T.V. Alibekova

The article is devoted to the epistemological analysis of the interactions between the concepts of "information" and "knowledge" in Ancient German philosophy. Here the relation of knowledge (as information and scientific knowledge) to object (as reality) is considered as an epistemological aspect. In this context, the content and functions (especially in the philosophy of Plato and Aristotle) of these concepts are analyzed.

The article notes transformations of various kinds in the process of translation of the concept of "information" into different Eastern and European languages. At the same time the notions of information and knowledge in interaction in the philosophies of Ancient Greece, Middle Ages and New Age are analyzed in the epistemological aspect.

Objective. To make an epistemological analysis of historical transformations of the concepts of "information" and "knowledge".

Methodology. Dialectic methodology is used in the framework of a systematic approach.

Scientific novelty. Epistemological analysis of the notion of "information" in the Ancient Greek philosophy should be based on its understanding as an indivisible and unified form. This understanding of this concept gave a special content on the relationship of information and knowledge, taking into account philosophical notions of scientific knowledge. Specifically, the philosophical reflection of the relationship between information and knowledge should be carried out against the background of the concepts of "truth" and "memory".

In the process of translation of the concept of "information" in the Middle Ages into English, Latin, Arabic, Farsi and German, its content acquired new outlines, which, in turn, seriously influenced its historical evolution.

Keywords: *cognition, form, truth, memory, epistemology, methodology, dialectics, object, subject*

КОНЦЕПЦИИ ИНФОРМАЦИИ И ЗНАНИЯ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ: ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Т.В. Алыбекова

Статья посвящена эпистемологическому анализу взаимодействий понятий «информация» и «знание» в Древнегреческой философии. Здесь в качестве эпистемологического аспекта рассматривается соотношение знания (как информация и научное знание) к объекту (как действительность). В этом контексте анализируется содержание и функции (особенно в философии Платона и Аристотеля) этих понятий.

В статье отмечается трансформации разного рода в процессе перевода понятия «информации» в разные восточные и европейские языки. Одновременно анализируются в эпистемологическом аспекте понятия информация и знания во взаимодействии в философиях Древней Греции, Средневековья и Нового Времени.

Цель. Заключается в эпистемологическом анализе исторических трансформаций понятий «информация» и «знание».

Методология. В статье в рамках системного подхода использовано диалектическая методология.

Научная новизна. Эпистемологический анализ понятия «информации» в Древнегреческой философии должна обосновываться на ее понимании как неделимой и единой формы. Такое понимание этого понятия давало особое содержание на взаимоотношения информации и знания с учетом философских представлений о научном знании. Конкретно, философская рефлексия взаимоотношений информация – знание должна осуществляться на фоне понятий «истина» и «память».

В процессе перевода понятия «информации» в Средние Века на английский, латыни, арабский, фарси и немецкий языки ее содержание приобрело новые очертания, что в свою очередь серьезно воздействовала на ее историческую эволюцию.

Ключевые слова: *познание, форма, истина, память, эпистемология, методология, диалектика, объект, субъект*